श्रीकृष्णप्रसन्न।। समानेनेति मूलं समानं वर्त्तं यस्य स समानवर्त्तः तत्त्वे सतीति बोधितसाध्याभाववल्लिङ्गत्वमित्यपि पर्यवसितार्थमा
त्रमनेनेति। उभयोरबोधकत्वादिति। हेतुमतीति हेत्वोस्साध्यतदभावानुमितिफलोपधायकत्वानाश्रयज्ञानकत्वादित्यर्थः। ता
दृशावच्छिन्नत्वं चार्थतत्त्वं। व्याप्तिपक्षधर्मतयोरित्यपपाठः।। इदानीं वक्तव्यपदार्थस्यापि हेतुत्वात्। सपक्षवृत्तित्वं च न सा
ध्यवत्त्वेन निश्चयविषयवृत्तित्वं किंतु साध्यसामानाधिकरण्यमेवेत्यतः स्वपदं दोषमोहयानादिति। विरुद्धेति। साध्यतदभावेत्यु
दाहरणं। विरुद्धद्वयव्याप्यन्यतरस्यैकधर्मिवृत्तित्वसामानाधिकरण्यादित्यर्थः। एकधर्मिवृत्तित्वे विरुद्धद्वयव्याप्तिसामानाधिक
रण्याभावनियमादिति वा। व्याप्तीति। प्रतिहेतोस्साध्याभावव्याप्यत्वे पक्षधर्मतायाः तदप्रतिचारिणः पक्षधर्मस्य प्रतिहेतुत्वे साध्या
भावव्याप्यत्वस्य विरुद्धस्य तदव्यभिचारिणोः पक्षधर्मस्य तथात्वे द्वयोरेकत्वाभाव इत्यर्थः। साध्याभावव्याप्यस्य पक्षधर्मस्य प्रतिहेतु
त्वे च हेतोर्यथायथमिदं योजनीयं। प्रतिहेतुपरामर्शादेरतीतता स्वहेतोः सव्याप्तिवारणाय व्याचष्टे ज्ञायमानेति। व्याप्तीति।।
तथा च साध्यानुमापकतावच्छेदकव्याप्तिविशिष्टस्वैवैशिष्ट्यविषयताकतत्कालीनतत्पुरुषीयज्ञानविषयपक्षकत्वे सति साध्याभा
वानुमापकतावच्छेदकव्याप्तिविशिष्टस्वैवैशिष्ट्यविषयताकतत्कालीनतत्पुरुषीयज्ञानविषयपक्षकहेत्वन्तरकत्वमिति निर्गलितं।।

१ ज्ञानत्वादीत्यादिपदेन पक्षधर्मताविशिष्टस्वविषयकव्याप्तिज्ञानत्वपरिग्रहः।। व्याप्तीति।। तथाचताहशस्वविशेष्यताकव्याप्तिविशिष्टपक्षध
र्मताकप्रकारकज्ञानविषयत्वं संपन्नं। तथाचनित्यत्वेति। मूले पौनरुक्त्यभ्रमवारणाय दृष्टान्तप्रदर्शनं तथाच प्रथमं मूले व्याप्तिविशिष्टहेत्वप्रसि
द्धिप्रदर्शकं द्वितीयं तु व्याप्तिविशिष्टपक्षधर्मत्वाप्रसिद्धिप्रदर्शकमिति।। तद्धेतुः भावत्वरूपः। ननु सामान्यं नित्यं जातित्वादित्यादौ सामा
न्येऽनित्यं घटत्वादिति प्रतिपक्षे हेतुतावच्छेदकसमवायसंबन्धेन पक्षधर्मत्वाप्रसिद्धिसत्त्वात्तदुपदर्शनेन न्यूनतेत्यत आह। व्याप्तीति। एतेनेतदु
क्तं कारणं पक्षवृत्तित्वाप्रसिद्धिपूर्वकं प्रत्युक्तं। अनिर्धारितविशेषबोधितसाध्यविपर्ययनिर्गतत्वमिति मूलं। अनिर्धारितो विशेषो ययोस्तेन
था साध्यं च विपर्ययश्च तद्विपर्ययश्च बोधितौ याभ्यां ते तथा। अनिर्धारितविशेषबोधितसाध्यविपर्यये लिङ्गे यस्य तत्तु विशेषपदार्थो विवक्ष्यते
व्याप्तिभंगप्रसंगेत्यादिना। तथाच स्वज्ञानविशेष्यकनिर्धारणाविषयव्याप्तिपक्षधर्मताप्रमितिश्च तद्द्रुमत्वान्यतरकत्वे सति साध्यानुमापकज्ञान
विषयत्वे सति साध्याभावानुमापकज्ञानविषयत्वं तथाविधान्यतरकत्वं हेत्वंतरत्वमित्यर्थः। अनैकत्वप्रमात्वज्ञानेऽधिकबलताप्रमत्वज्ञाने च न्यूनब
लत्वे निसत्प्रतिपक्षितत्ववारणाय प्रमाऽप्रमत्वयोरुपादानं। एतेन गृहीतापि पक्षधर्मताप्रमा यदा प्रमात्वेन गृहीताऽगृहीतोपि न द्रुमोऽनन्त
द्रुमत्वेन गृहीतस्तदाऽव्याप्तिरित्यपास्तं। अप्रमत्वसंशयेऽनुमापकत्वेन नास्तीति साध्याद्यनुमापकत्वनिवेशः। उभयत्र प्रमात्वज्ञाने च न सत्प्रति
पक्षितत्वमित्यभिमानः। अप्रमत्वादिनिर्धारणानास्कंदितसाध्यानुमापकज्ञानविषयत्वे सति तथाविधसाध्याभावानुमापकज्ञानविषयहेत्वन्त २

कत्वमिति वा। तत्कालीनेनेत्यस्य पुरुषीयं निर्धारणं प्रवेश्यं एतद्दूषयति। मूले तु भयेतिति। यदि च स्वविशेष्यकनिर्धारणविषयतानवच्छेदकीभूतसाध्यव्याप्ति
पक्षधर्मतात्वानां तेन मात्रमतान्यतरकत्वे सतीत्यादि परिष्क्रियते न दोष इति। विशेषणेति। अनुमानादिति अनुमानमितिपाठे तु तदवधानणमिति क
रणसाधनं अन्यतरत्वेनेति दीधितौ तृतीया वैशिष्ट्ये सत्यमिति पक्षतादशायामपीति। विप्रतिपत्तिविषयसाध्यतदभावयोरेकतरत्वेनैव तत्प्रमाण
जिज्ञासाविरहाद्धि रुच्यार्थमाह कृत्यरूपलिंगमन्तरस्मार्वभिकः तथा चान्यतरान्तःपातिनो भ्रमत्वस्य तत्कालीनताद्दशनिर्धारणविषयत्वेन संभवान्नी
त्यसंभव इति भावः। मिथ इति। साध्यकं यत् द्वयं परामर्शद्वयं चेति कर्मधारयः। पक्षधर्मतान्यतरत्वम: पक्षधर्मताभ्रमान्यतरः तेन परामर्शोच रना
रितिचेत्। तत्त्वेत्यादीति। ननु साध्यव्याप्याभावान्यतरत्ताद्दृशान्यतरप्रकारकज्ञानेत्यर्थः व्यभिचार इति। ननु धूमे तु द्वयदर्शनेन धूमपाषाणमयत्वोभ
योपादानेवह्नितदभाववसाध्यकातोकहृदत्वोभयविषयकपरामर्शद्वयान्यतरत्वे व्यभिचारः। एवं नत्यदेन कृतकत्वश्रावणत्वयोरुपादानेनित्यत्वा
नित्यत्वद्वयसाध्यकचाक्षुषत्वकृतकत्वद्वयविषयकपरामर्शद्वयान्यतरत्वे व्यभिचार इत्यर्थः ननु तथ्येतु द्वयनिष्ठविनस्यणविषयतानिरूपकत्व
स्य हेतुघटकपरामर्शद्वयविशेषणत्वे दोष इति। साध्यत्रमित्येति। भ्रमवृत्तित्वमात्रनिवेशे भ्रमत्वस्थाने प्यनुमापकविशेष्यांशे तदभावावद्व्यतन
त्वेन तद्ग्रावधानणमस्तीति दीधितिविरोध इति भावः। भ्रमकेति। भ्रमत्वघटकेत्यनु ह्याभ्रमत्वनिपत्तेरुपादाना विषयताभ्रमत्वव्या
प्यत्वेन गृहीतानद्वृत्तापरामर्शात्पश्चाद्भूमत्वानुमितिरिति तद्वृत्तद्वितीय इति भावः। पक्षधर्मितेति। तदनुमितिजनकतावच्छेदकविषयताप्रतितैव

२ तिनदनुमित्युद्देश्यतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नोद्देश्यतानिरूपिततदनुमितिविधेयतावच्छेदकावच्छिन्नविधेयविधेयताकानुमितिजनकतावच्छेदकविष
यतावृत्तित्वं हेतुः॥ वह्निव्याप्यधूमवान्पर्वतः वह्न्यभावव्याप्यजलवान्ह्रद इति परामर्शद्वयविषयतामादाय व्यभिचारवारणायैकधर्मेति।
वह्निव्याप्यधूमवान् इंधनव्याप्यालोकवान्नैयायिकाभावव्याप्यालोकवान् पर्वत इत्यादिपरामर्शद्वयविषयतामादाय तद्वारणाय विरुद्धेति।
विपरीतेत्यर्थः॥ ननु वह्न्यभावव्याप्यपाषाणमयत्ववद्धूमाभावव्याप्यत्वप्रकारकज्ञानत्वरूपधर्मस्य निवेशे व्यभिचारमात्मकपरामर्शमादाय
व्यभिचार इत्यत आह। स्वप्रतीति। स्वप्रतियोगिनिष्ठत्वस्वानुयोगिनिष्ठविशेष्यतानिरूपितत्वस्वावच्छिन्नत्वैतत्त्रितयसंबंधेन संसर्ग
विशिष्टान्यप्रकारताशालिज्ञानत्वमनुगतं धर्मत्वमित्यर्थः। सकलघटकविषयतानां विलक्षणानां येन रूपेणावधारणमसंभवनिर्वाह
कं। तेन रूपेणाननुगम इत्यर्थः। कथंचिदिति। तथा च येन रूपेणानुगमस्तेन रूपेणावधारणं तन्निर्वाहकं अन्यथा सत्प्रतिपक्षतादशायां तथावि
धानुमानप्रतिबन्धकादिना अनुमानत्वापातादिति भावः। प्रकारेति। तादृशस्थावच्छिन्नप्रकारतेत्युक्तं व्यवहारविषयतावच्छेदकमित्यर्थः॥ अग्निमदंशा
पि निवेशाता तादृशापरामर्शविषयत्वौक्तौ इदानीमयं सत्प्रतिपक्ष इति व्यवहारे व्यवहर्तव्यतावच्छेदकत्वेनकातस्यैवमानात्॥ अग्निमिकान्यस्य तद
भावे अपेक्षयेत्यतो दर्शयति। जगदीशेननु परामृश्यमाणस्य नित्यप्रतीतमित्युक्तेन दर्शनमानणात्। यथापीति। कार्येति। वनाविवक्षितो दुर्घटमिति॥ २

बाधनिर्णयानंतरं परामर्शसंभवान्नत्यागः। प्रयत्नैति। धातुमात्रेण कर्मधारयासंभवात् क्रियाविशेषणीभूतविरोधिपदस्योपस्थापकपदेन कर्मधारय एव देशान्वयमभ्युपगमः
प्रमेतः।। ननु विरोधित्वं प्रतिबंधकज्ञानविषयत्वमिति प्राच्याख्यातं दीधितिकृता तथा च साध्यपदस्य मुख्यार्थपरत्वे साध्यवत्ताज्ञानेत्यादि विकल्पासंगतिरतो व्या
चष्टे तद्धेतेति तथा च प्रागुक्तज्ञानविरोधित्वं इदं विषयविरोधित्वमिति भेदः। द्वितीयकल्पे आगदीशायं दूषणं निराकर्तुं मात्रां कृते। अथेति। जननं व्यर्थं इति पाठः। क्व
उर्थ इत्यपपाठः। तस्याभावे विधानात्। साध्यवत्ताज्ञानेनेति। प्रतिबंधकता च ज्ञाने वैशिष्ट्यानवच्छिन्ना तेन वह्निमत्पक्षविषये। ताववच्छिन्नप्रतिबंधकतायाः साध्यवत्ता
ज्ञाननिरूपितायाः ज्ञाने वैशिष्ट्यावच्छिन्नत्वेपि न क्षतिः। नचेति। तथा च पर्यासनिवेशकृत्वेयत्न प्रयोजनं संगतिरिति भावः। अग्निमत्समानपदार्थपर्यालोचनया म
हीनाप्रामाण्यकत्वसंभवति ते अग्निमत्पक्षसंदर्शनाद्येदानीं प्रामाण्यग्रहाभावस्य पृथक्कारणतापक्ष एव। यत इति तत्पक्षे पर्याप्तिमवेशोपि तत्संगतिरित्याह। कुत्रि
संभ्रान्तं वनं। तथापीत्यादि। नचबाधविषयताया जनकतानवच्छेदकत्वेपि ज्ञानभेदेन विषयताभेदाभावात् स्वनुत्पादस्य विरोधिव्याप्यादिविषयकत्वं दुर्वारमिति वाच्यं।।
प्रयोजकतायाः अव्याप्यवृत्तितया ऽप्रामाण्यग्रहविशिष्टतद्भावव्याप्तिविषयताया अप्रयोजकत्वानुपगमात्। अप्रामाण्यग्रहाभावस्य पृथक्कारणत्वेपि प्रतिबंधकता
यामवच्छेदकत्वात्। एतेनानुत्पादस्यैकत्वात्कथं भेदेनेत्यपूर्वत्वमित्यपास्तं। अव्यवहितपूर्ववृत्तित्वभिन्नतद्ज्ञानीयाप्रामाण्यग्रहाभावविशिष्टविषयकत्वाया अप्रयोजकत्वस्या
सकृदावेदितत्वात्। तथा चेयमनुत्पादाधिकरणतावाच्यविषयिताप्रयुक्ता न तु विरोधिव्याप्यादिविषयिताप्रयुक्तेत्यन्यधिकरणतापर्यन्तनिवेशः कार्यः। प्रतिरोधप्रयोज
कतावच्छेदकत्वेनैतेषां तत्तदवच्छेदकत्वेपादानप्रयोजनं नवि[illegible]ः। न चैवमपि साध्याभावव्याप्तिविशिष्टसाध्यवद्वृत्याप्यवत्ता परामर्शानां व्याप्यां
शोऽप्रामाण्यग्रहास्कंदितेन कार्यप्रतिरोधदशायां प्रतिप्रसंगः। उक्तजनकतावच्छेदकविषयितात्वव्यापकस्य कार्यप्रतिरोधप्रयोजकताकस्य

२ निवेशात् । न चैवमप्रामाण्यज्ञानानास्कन्दितोक्तपरामर्शदशायामव्याप्तिः । प्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वाविशेषे एकस्या एव विषयतायाः प्रयोजकत्वं नान्य
स्या इत्युभयसंभवात् । णो । अनंतरक्षणो । यस्य यत्परामर्शस्य । समानेति । ननु पक्षावृत्तित्व व्याप्यवत्तासाध्यमितिविरोधपरामर्शप्रतिबन्धकता
यास्समानविशेष्यकत्वानवच्छिन्नत्वाद्व्याप्तिः । प्रकृतानुमित्युद्देश्यतावच्छेदकधर्मावच्छिन्नविशेष्यकत्वानवच्छिन्नत्वोक्तौ च पक्षधर्मताज्ञानाप्रामाण्य
ज्ञानादेरपि पर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यत्वावच्छिन्नतया मुख्यविशेष्यताया निवेशात् । मैवं बाधोपस्थितिजनकतावच्छेदकविषयित्वानवच्छिन्नत्वस्य तदर्थ
त्वात् । चिरो । ज्ञानवैशिष्ट्यानवच्छिन्नत्वोक्तौ साध्याभावाभाववद्वृत्तिमत्पक्षज्ञानस्य प्रतिबन्धकतापक्षेऽव्याप्तेः । तत्प्रतिबन्धकतान्यत्वे तात्पर्य-
मिति केचित् । अथान्वयव्यतिरेकव्याप्त्यवगाहिसमूहालंबनसाध्यपरामर्शे एकव्याप्त्यंशे अप्रामाण्यग्रहसत्त्वे सत्प्रतिपक्षत्वानुपपत्तिवारणाय किं
यत्किंचिद्विषयताप्रयोज्यानुमितिप्रतिबन्धकत्वेनाप्रामाण्यग्रहानुगमान्न दोष इत्युक्तं न त्वयुक्तं तत्र व्याप्यप्रामाण्यग्रहस्यान्वयव्यतिरेकव्याप्तिद्वय
विषयताप्रयोज्यानुमितिप्रतिबन्धकत्वेन न दोषतादवस्थ्यात् । अथ यादृशव्याप्त्यंशे अप्रामाण्यग्रहो नास्ति तादृशव्याप्तिविषयितामात्रप्रयोजकत्वं
वक्तव्यमिति न दोष इति वाच्यं । तदीयपक्षधर्मताविषयिताया अपि प्रयोजकतया यत्किंचिद्विषयतामात्रप्रयोज्यानुमितेरेवाप्रसिद्धेः । यदि च स्वीयपयत्किं
चिद्विषयिताप्रयोज्यानुमितित्वावच्छिन्नप्रतिबध्यतानिरूपितप्रतिबन्धकताकाप्रामाण्यग्रह एव निवेश्यते तदा प्रतिबन्धकत्वं विरोधिपरामर्शव्यावृत्तं ज्ञा
प्यमिति ग्रन्थासंगतिः । तथा विवक्षावैयर्थ्यात् । तादृशाधर्मे विरोधिपरामर्शप्रतिबन्धकतावच्छेदकत्वाभावादिति चेदत्र केचित् स्वीयपयत्किंचिद्विषयताप्र
योज्यानुमितिसामान्यप्रतिबन्धकत्वनिवेशाभिप्रायेणैव व्यावृत्तत्वनिर्वचनं तदर्थं पूर्वोक्तरीत्या निवेशात् तद्वैयर्थ्यमेवेति । मामप्रतानुपादाने यदि वि २

प्रतिबंधकतायां उत्तेजकत्वात् तादृशाप्रामाण्यनिश्चये च विरोधिव्याप्यवत्ताज्ञान(प्रत्यक्ष)

रोधिपरामर्शे बाधनिश्चयस्य वर्ततेतरामपि सत्प्रतिपक्षतास्यात् विरोधिपरामर्शनिष्ठप्रयोजकताकानुत्पादप्रतियोगिकार्य
त्वस्य प्रकृतहेतौ सत्त्वादिति तत्कापत्त्यापरिहरति। यत्तेति। नप्रतिबंधकत्वं [illegible] तद्व्याप्यवत्ताज्ञानधर्मिकप्रामाण्यनिश्चयस्य वि
रोधिव्याप्यवत्ताज्ञानधर्मिकप्रामाण्यनिश्चयाभावस्य विशेषणत्वोपगमेनोक्तपरामर्शे प्रामाण्यनिश्चयदशायामुभयानुमि
तिविरोधनिर्वाहः।। मिश्रमते च निश्चितप्रामाण्यकपरामर्शद्वयसत्त्वे सत्प्रतिपक्षत्वं अनिश्चितप्रामाण्यकपरामर्शयोः कारण
त्वेन साध्यतदभावानुमित्योरापत्तिः। समानत्वोपादानेन कथं तद्वारणमित्याशंकायामेतन्मते पूर्वोक्तसमानत्वघटकमाचष्टे।।
स[illegible]यति। तत्प्रयुक्तकार्यानुत्पादकत्वं च न तत्प्रयुक्ताभावप्रतियोगिकार्याव्यवहितप्राक्क्षणवृत्तित्वं असिद्धेः। नापि तत्प्रयु
क्तकार्यानुत्पादकत्वं कार्याभावस्यैव तत्प्रयुक्तत्वात् किंतु तत्प्रयुक्तकार्याभावावच्छेदकक्षणाव्यवहितप्राक्क्षणवृत्तित्वविशिष्टपरामर्शवि
षयत्वं तत्प्राक्क्षणे। तादृशसम[illegible]नवत्ताज्ञानाभावकालावच्छिन्नमपि निबाधकस्येत्यनेन बाधकत्वरूपसमानपदार्थो न व्यक्त इत्याह। [illegible]
धि[illegible]मर्शे[illegible]। प्रकृतसाध्यकपरामर्शे तु रूपमेव तत्प्रयुक्तमिति। व्यवहारविषयत्वार्थमिदं। विरोधिपरामर्शविषयकव्यवहारस्यानिष्टत्वात् त
स्यानीनत्वे सतीति नोक्तं। उदक्षत्वात्त। व्यभिचारपदस्य यथाश्रुतार्थकत्वानुरोधेन कल्पांतरमाह। अथ वेति। अन्यो[illegible]। प्रकृतपक्षविनिष्ठत्वा दि। येनो

५ निरूपितसाध्यव्याप्यत्वावच्छिन्नप्रकारता। साध्याव्याप्यपक्षावृत्त्यन्यतरनिष्ठा। साध्याभावव्याप्यत्वावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितसाध्याभावव्याप्य
त्वावच्छिन्नसमानाधिकरणविशेष्यतासमानाधिकरणप्रकृतपक्षविशेष्यतानिरूपितत्वादिति बोध्यं। स्वनिरूपितेति। तथाच साध्यविरोधिपरामर्श
ति विशेषणतापन्नप्रकृतपरामर्शीयविशेषणतापन्ननिरूढविशेष्यतावैशिष्ट्यविरहोपेतविशेषस्वनिष्ठत्वं देयमित्यर्थः। दीधितिकृतं समानपदार्थमनिवेश्य कृत्यांतरम
वतारयति। [smudged]वेति। अप्रामाण्यग्रहाभाववैशिष्ट्यस्याभावाय दीधितौ विशिष्टपदमुपात्तं। कार्यप्रतिरोधघटितलक्षणे साध्यवत्ताधीप्रतिबध्य
तानिवेशोऽपि न दोषः। किंतु तद्घटितलक्षणएवेत्याशयेनाह। साध्यवत्तायामिति। एतच्च बाधपदोपादानेन लभ्यते। न च निर्वह्निर्वह्निमान् इत्या
दौ साध्यविरोध्यनुमितेरप्रसिद्धिः। धर्मितावच्छेदकतासंबंधेन प्रतिबध्यप्रतिबंधकभावस्य प्रामाणिकत्वेन तत्संबंधेनैव कार्यकारणभावस्वीका
रे साध्यवत्ताज्ञानप्रतिबध्यतावच्छेदकत्वविशिष्टसाध्यवत्ताज्ञानप्रतिबंधकतावच्छेदकत्वाश्रयीभूतप्रकारत्वावच्छिन्नजन्यतानिरूपितजनकता
श्रयत्वनिवेशात्। अत एव पूर्वलक्षणे तादृशानुमित्यप्रसिद्धिवारणाय साध्यविरोध्यनुमितिजनकतावच्छेदकप्रकारत्वावच्छिन्नप्रकृतपक्षविशेष्य
ताकनिश्चयो विवक्षितः। निर्वह्निव्याप्यधूमवानिति परामर्शस्यानाहार्यस्योत्पत्तौ बाधकाभावादिति तर्कालंकाराः। अथात्र वह्निव्याप्यधूम
वान् ह्रदः वह्न्यभावव्याप्यवान् ह्रद इति परामर्शद्वयसत्वेऽतिव्याप्तिवारणाय प्रकृतपक्षविशेष्यताकत्वनिवेशो ह्रदावृत्तिव्याप्यवान् वह्निरिति परा
मर्शमादायाव्याप्तिः।।

साक्षात्परं परम्परया वा पक्षविषयितानिरूपितत्वमिति निवेशे ह्रदवान्न पर्वतो वह्न्यभावव्याप्यवानिति परामर्शसत्त्वेऽतिव्याप्तिरिति चेन्न। बाधानुमि
त्यप्रसिध्या परामर्श नवैफल्यवारणाय धर्मितावच्छेदकतासंबंधेन परामर्शे हेतुत्वस्यावश्यकत्वे उक्तरीत्या पक्षविशेष्यकत्वनिवेशेऽस्मत्कृतपक्षविशेष्य
कविरोधिपरामर्शदशायां न व्यवहार इत्युपगमात्। एवं च भट्टाचार्यमते आहार्यबाधस्थले व्यवहारानुपगमात् यथाश्रुतमेव रमणीयम्। निर्वह्निर्वह्नि
व्याप्यधूमवानिति निश्चयस्याहार्यतया तत्र तन्मतेऽनुमितिं प्रत्यप्रामाण्यं तत्र सङ्गतेः सङ्गतमेवेति। अथ साध्याभावव्याप्यवत्तानुमितिं प्रत्यपि वह्निरूपधर्मदर्शनविधया सा
ध्यवत्ताज्ञानस्य प्रतिबन्धकत्वं दुर्वारमेव साध्यवत्ताज्ञानत्वव्यापकप्रतिबन्धकताकत्वस्यावश्यकत्वात् वह्निव्याप्यानुमितिजनकपरामर्शदशायां वह्निव्या
प्यवत्ताज्ञानप्रतिबन्धकाभावानुमितिजनकपरामर्शसत्त्वेऽतिव्याप्तिरतः स्वस्वपदं वह्न्यभावानुमितेर्वह्निव्याप्यवत्ताज्ञानप्रतिबन्धकत्वान्न दोषः। प्रतिबं
धकताज्ञाने वैशिष्ट्यानवच्छिन्ना। एककालस्मेति। नाहत्यायोग्यताविशिष्टाधिकरणताप्रवेशे तेनैकक्षणे परामर्शस्याप्रामाण्यग्रहदशायामन्य
दा तदभाववत्त्वेऽपि नातिव्याप्तिः। तेन तत्रैवेति। हेतोरिव प्रतिहेतोरपि सत्प्रतिपक्षितत्वं। न च प्रकृतप्रतिहेतोरनिष्टपर्वतो वह्निमानित्यनुमित्युदया
त्। तथा च बाधोपस्थितिसमर्पकपरामर्शो वह्निव्याप्यपरामर्शस्तत्कालीनस्वजन्यकार्याभावविशिष्टो वह्न्यभावव्याप्यवत्तापरामर्शस्तद्विषयत्वादिति
व्याप्तिरतः एतद्विशेषणमित्यर्थः। नन्वेवमपि वह्न्यभावव्याप्यपरामर्शोत्तरं वह्निमत्तानुमितेरनुदयात्स्वजन्यकार्याभावविशिष्टो वह्निव्याप्यवत्तापरामर्श

इत्यतिव्याप्तिर्दुर्वारैव । विरोधिपरामर्शप्रयुक्तताहशकार्याभावोपादानेपिविनिगमनाविरहेणासिद्धेरिव वह्न्यभावव्याप्यवत्तापरामर्शस्यापिकार्या
भावप्रयोजकत्वात् । अन्यथाविरोधिपरामर्शप्रयुक्तत्वेनहेतुनावह्न्यभावव्याप्यवत्तापरामर्शकार्येनिर्वह्नित्वानुमित्यभावप्रतिबाधस्यप्रयोजकत्वादेवो
पपत्तेर्वह्निव्याप्यवत्तापरामर्शविशेषणस्यजनितविरोधिबोधकत्वस्यवैयर्थ्यापातात् । मैवं । एकक्षणावच्छिन्नैकात्मवृत्तित्वसंबंधेनवैशिष्ट्यस्य
निवेशयितयायत्कालावच्छेदेनानुमित्यभावोनविघटितकालेसत्प्रतिपक्षतापत्त्यभावात् । निरुक्तार्थकमिति । बोधकत्वंबोधपदोपस्थापकत्वरूपं
विरोधिबाधाव्यवहितप्राक्क्षणविशिष्टत्वाभाव इतियावत् । नतिविशि । बोधकंबोधकतावच्छेदकंतदन्यत्वं [illegible] स्वरूपएवतादृशास
मासेनलाभात् । [illegible] इति । बाधानुमितिजनकतावच्छेदकतापर्याप्त्यधिकरणीभूतज्ञानविषयप्रतिबध्यकार्यैकपरामर्शविषय
त्वंतदर्थः । सापमानप्रतिबंधकतामतेइदंलक्षणं । ननुयत्रवह्निव्याप्यवत्तापरामर्शेऽप्रामाण्यग्रहः तत्रतत्परामर्शकालीनोवह्न्यभावव्याप्य
वत्तापरामर्शः अप्रामाण्यग्रहनास्कन्दितत्वेनसत्प्रतिपक्षएवस्यैवेत्यादव्याप्तिरतः स्वेतिचेति । एवंचविनस्पदवस्तुवह्न्यभावव्याप्यवत्तापरा ५
मर्शत्वेनुमितिसंभवेपिताहशविशिष्टत्वाभावस्याव्याप्यवृत्तितयानाव्याप्तिरितिभावः । [illegible] । कार्यप्रतिबंधसंपादनायकुतश्चित्प्र
तिबंधकाभावस्यसामग्र्यादिरूपात् । उपलक्षणत्वेदोषसत्वादाह । विरो[illegible]ति । विषयतासंबंधेनपरामर्शवत्त्वमितियावत् । वैयर्थ्यमि

नि। अगृहीतप्रामाण्यकसाध्यसिध्यौपयिकपरामर्शकाले साध्याभाववत्साधकपरामर्शस्य नियमतो विरोधिबोधकाल्पत्वात्। उक्तरीत्या सत्क
त दोषवारणेपि औपसंहारिकत्वविवेचनाभावप्रसंग इत्यत आह। अन्यतमेति। एवं चैतल्लक्षणस्य परस्परानुमितिप्रतिबंधरूपफलघटितत्वेन
तदुपरि मतांतरं निरस्यता हेत्वाभासप्रतिबंधस्य फलतो व्यवस्थापनसंगतिर्मणिकाराणामित्यवधेयं। प्रथमतः सत्प्रतिपक्षदोषस्य स्वार्थपरार्थानुमा
न दोषतां व्यवस्थापयितुं मतमुपस्थापयति मूले स्थापनायां प्रकृतहेतौ धूमादौ उभयोरपि वादिवत्प्रतिवाद्यनुमतं। तत्सम्मतेऽकृतिंगमाह। वादिने
ति। प्रतिवाद्यनुद्भावितस्याभावकत्वादित्यर्थः। प्रतिवाद्यनुमतत्वग्रहः तद्विषयकज्ञानप्रमात्वग्रहो वा उपपद्यते। द्वितीयस्य प्रतिहेतोः अ
ध सिध्य न्यतरासिद्धं। वाध्यमानमिति। प्रमात्वनियतविषयतावद्व्याप्त्यादिकमित्यर्थः। तथा चानुमित्यननुमतिध्यां तु त्यक्तत्वेनाग्निमत्करणात्स्व
तार्थस्थले नायं दोष इति फलितं। अप्रमात्वग्रहादेवतु त्यक्तत्वेनेत्यपि प्रेत्य स्वार्थस्थले दूषकताबीजं व्युत्पाद्यतस्तत्त्वेन परार्थ
स्थले दोषतां व्युत्पादयति। यत्त्विति। गा०। यत्तदनुरोधेन अनुमित्यनुत्पादानुरोधेन सिद्धसाधनादेरेव तत्र दोषत्वसंभवादि
ति भावः। पर्वतो वह्निमानिति सिद्ध्यैः ततो वह्निव्याप्यवत्तापरामर्शः ततो परपरामर्शः तत्र सिद्धि तृतीयक्षणे ऽनुमित्यनुत्पादस्य
विरोधिपरामर्शमात्राधीनतया तत्पूर्वक्षणे सत्प्रतिपक्षितत्वस्यैव सत्वादाह। पश्चात्त्वमिति। एवं च परार्थस्थले युगपदेव परस्पर

६ त्रीद्वयसंवननं कथंवायचप्रयोगस्त्वादिति समाहितं। प्रतिबंधकत्वेन यौगपद्यसंभवादिति भावतयोरिति। निशायाविषयतावि
षयताकर्थिध्वे वाधा दाह। भ्रान्तयोरिति। सत्प्रतिपक्षपदप्रवृत्तिनिमित्तमक्षतमेवेत्याह। पक्ष्मयोरिति। अजगदीशेनायंभावः
त्यादिग्रंथः मूले परार्थस्थले युगपदुत्पन्नयोर्विरोधिपरामर्शयोस्सत्प्रतिपक्षत्वव्यवस्थापनेपि क्रमोत्पन्नयोस्तथात्वंनोप
पादितमित्याशंक्यावतारितः सोपमेठानुपत्ताप इत्याशमरूपेणाह। यौगपद्यमिति। किंचस्वार्थानुमानमात्रदोषतायाश्चापेक्षित
त्वात्परार्थस्थलेयुगपदुत्पन्नयोस्तथात्वप्रदर्शनमात्रेणाक्षेपसंभवात्क्रमोत्पन्नयोर्लोकेतत्व्यर्थं नापिभावपूनर्णो क्रमोत्पन्नयो
स्तयोनैवतथात्वं निवार्हितुमप्यतइत्यतस्वयमाक्षेपमनुच्यभावंसंगमयति। परामर्शद्वयेति। अप्रतिपिद्धत्वेनेति। प्रतिवाद्यनुप
न्यस्तस्याभावकत्वेन प्रमितत्वं प्रमात्वनियतविषयताश्रयत्वं। उत्पाद्याधिक्याभिप्रायेणैव प्रतिहेतौव्याप्त्यादिविरहेनोपन्यस्यते। नचैताव
ता तस्य व्याप्त्यादिकं प्रतिवादिसिद्धमिति। अनुपन्यस्ततद्विरहस्य वाधकत्वायोगात्परार्थस्थलेपि क्रमोत्पन्नयोर्विरोधिपरम
र्शयो दोषत्वं भवत्येवेति यज्जगदीशेनांभावपूनर्णं तदिदमत्तिपेशलं क्रमोत्पन्नयोरिवयुगपदुत्पन्नयोरपि दोषत्वेपरामृततद्धयेनैवा ६

पेक्षणीयत्वयान्नमोत्पन्नमात्रेन दुस्पादनाभिप्राये दीधितिकृतां विशिष्टस्पष्टितत्वात्स्यात् । ईश्वरेति । निराकांक्षत्वस्यापि निरूपितता
नाभाय दृष्टांतः । अभावेत्यादि प्रतिवाद्यनुद्भावितस्वाभावकत्वरूपलिंगस्यान्यथासिद्धत्वया व्यभिचारितायाः प्रतिवाद्यनुम
तत्वासाधकत्वादित्यर्थः । अर्थेति । नूनं कास्वार्थानुमानेपि दोषांतरसांकर्यात्तत्र पक्षस्य न दोषत्वेत्यभिप्रायेण साध्यतदभाव
यो परस्पराविरुद्धत्वेन गरुद्द्रागपामेव वक्ष्यमाणरीत्या व्याप्त्यादिभंगावधारणमत्र स्तो द्विरुद्धत्वप्रदर्शकं मूलं व्याचष्टे साध्येति ।
साध्याभावे साध्यव्यापकीभूताभावप्रतियोगित्वं साध्ये साध्याभावव्यापकीभूताभावप्रतियोगित्वं वा क्षरतर्थ्ये साध्यतदभावयोः
परस्परविरुद्धत्वं निर्गलितार्थः । व्याप्त्यादिभंगावधारणस्यानुमानिकतया पक्षसाध्यादिकं परिष्कुर्वन् पूरणं संवतितार्थमाह । एक
भंगा त्रेत्यादि । एकत्रेति । पक्ष अन्यतरेति भंगी भावान्यतरत्वं तथा च परार्थानुमितेपि परामर्शद्वय संवर्तनो तत्र हेतुप्रतिहेत्वन्यत
रस्य स्वसाध्यव्याप्यभावपक्षधर्मत्वाभावान्यतरवत्व विरुद्धद्वयसाधकत्वादित्तिरित्या सर्वत्रानुमाने मत्सेवेत्यर्थः । हेतो व्याप्तितादा
यावश्यक इति । उभयत्रेति । पक्षतावच्छेदकावच्छिन्न देनानुमित्यात्मकस्य तदसिद्धेतुभेदेन प्रमाणमकपावधारणस्यताभाय नेन

पक्षधर्मेतिज्ञानसहितमेव हेतुप्रतिहेतुरन्यतरत्व

सत्त्वे तो दोषाभावात्तत्साध्यानुमिति दुर्वारेत्यपास्तं अन्यतरत्वत्वेनैव भंगस्य व्यापकत्वाद्विशिष्टनिर्धारणासंभवादन्यतरत्वेनेत्युक्तं
दोषता च विशेषरूपेणेति संदेहानुधावनं हेतौ विशिष्टसंदिग्धस्य दोषत्वायोगात् अवधारणानुसरणं विशिष्यतदपरिचयेऽपि विशि-
ष्य दोषत्वानुपपत्तिरित्याशंकावारणाय निश्चयसंदेहसाधारणं दोषः। परस्परानुमित्यनुत्पादप्रयोजकः विरोधावधारणमुपयोजक
कं मतेन चेत्याशंकातदभिप्रायं विवृणोति। साध्येति। व्याप्तो व्याप्यत्वेन गृहीतो यदीयादिनत्र एकधर्मिवृत्तित्वं व्याप्यभाववि-
नानुपपन्नं व्याप्तिर्व्यापकीभूताभावप्रतियोगि। तथा च पक्षधर्मपक्षत्वाद्यन्ताभावः तच्च साध्यव्याप्तिव्यापकत्वादन्यतरत्वानित्यनुप
पत्तिस्थानं हेत्वप्रतिहेतुत्वमन्यतरः तत्तत्साध्यव्याप्यत्वाद्यन्यतरवदित्यनुमितिजनकं वाच्यं तच्च न संभवति। वस्तुतो विरुद्धयोरपि सा
ध्यतदभावयोरविरोधग्रहकाले नोभयत्र व्याप्तिसत्त्वे उभयत्र पक्षधर्मतानिर्वहति इत्येतादृशाव्यभिचारस्थानेन तादृशानुप
पत्तिस्थानं किंचिदव्याप्तमित्यर्थः। तत्तत्साध्यव्याप्तिसमानाधिकरणपक्षधर्मतेति-स्थानस्य तत्तत्साध्यव्याप्तिसमानाधिकरणाभाव
प्रतियोगिपक्षधर्मत्वाभाव इत्येतादृशाज्ञानसत्त्वे तथादित्यभावः। सामान्यतोऽपि अन्यतरत्वेनापि। दोषता। अनुमित्यनुत्पाद १

प्रयोजकता।अनुमितीति तत्रसमुच्चायात्मकानुमितेरिष्टत्वात्। अन्यथासिद्धिर्व्यभिचारः।प्रतिरुद्धत्वेति।परामर्शद्वयसंवलनोत्त
तमित्यर्थः।तथा चास्यापि दोषत्वादिति मूलस्य विरोधिव्याप्त्यादेरनुमित्युत्पादप्रयोजकत्वादित्यर्थः।वस्तुतो विरुद्धहेत्वोः प्रमात्मकपरा
मर्शद्वयस्य विरोधानिश्चयेपि नोत्पत्तिरित्याशयेन मोनन्तुं कांस्यप्यविरोधनिश्चयदशायामेवोत्पत्तिविरोधात्तदनिश्चयेन तदुत्पत्ति
भवत्येवेति समाधानं जगदीशेन योजितं तत्र तत्स्वभावयोरेव विरोधग्रहमनपेक्ष्य परस्परं ग्रहप्रतिबंधकत्वमुक्तं नान्ययोरित्यसक्
दत्तु मिथ्यात्वात्तद्विस्मरणं कल्पनीयमतोऽन्यथा ग्रन्थाभिप्रायं विवृणोति। एकत्रेति। तदेति। तथा च धूमवत्ताज्ञानं प्रतिव ह्नेर्धूमव्या
पकताज्ञानस्येति तद्वह्निव्याप्यधूमवत्ताज्ञानं प्रतिबंधकमित्यभिमानः संशयइतिमूलं पक्षधर्मतासंशयपरं।। हेत्वोः। निश्चितसत्पक्ष
र्थः। देहलीदीपन्यायेनोभयान्वयः। तदग्रहेण। हेत्वोः परस्परविरुद्धत्वग्रहसत्त्वेन। परस्परेति। व्यापकत्वेन गृहीतेत्यर्थः। तथा च तद्वत्ताज्ञा
ने तदभावव्याप्यवत्ताज्ञानस्य विरोधित्वेपि तदभावव्याप्यवत्ताज्ञानविरोधित्ववत्तद्व्यापकाभाववत्ताज्ञानस्य विरोधित्वेपि तदभावव्याप्यवत्ताज्ञान
स्याविरोधित्वादिति भावः। दूषकताबीजमित्यादिग्रन्थस्येति। इत्यर्थ इत्यग्रेन्वयः। दुष्टेति ग्रहप्रयोजकः तन्निष्ठो धर्म इत्याह। दुष्टत्वमिति पाव
ना। एतादृशार्थेति। तथा च बीजपदं प्रयोजकपरं दुष्टत्वप्रयोजकमित्यर्थः। प्रतिबंधेन त्यक्तोपादानप्रकनमाह। नत्विति। प्रथमकल्पिकां व्याख्या

यद्वितीयपङ्क्तिं व्याचष्टे। ज्ञापेति। दृष्टान्ताप्रयोजक इति विपरिणाममनुषज्यते अस्य ज्ञाप्यमानस्य प्रकृतदृष्टान्ताप्रयोजकत्वाभावात्पूरयति। विरोधीति
तृतीयपङ्क्तिं व्याचष्टे विरोधीति। पङ्क्तिं यार्थं दूषयति। अनित्येति। कृत्स्नपङ्क्तेति। तथा च विरोधिपरामर्शः प्रकृतानुमितिप्रतिबन्धकः स्वव्यापक
अनुत्पादकत्वेनायोगि प्रकृतानुमितिकृत्यादित्यनुमानं मूलं। व्याप्त्येति। विरोधिपरामर्शस्याप्रतिबन्धकत्वेऽपि व्याप्तिपक्षधर्मताविरहोपपत्तेरिति
भावः। विरोधीति। दीधितौ तस्येतिपदं विहाय कृत्पूर्ववाक्यानुत्पत्तिसिद्धिमिति पूरणं। एतन्मते अनुमित्यनुत्पादस्य विरोधिपरामर्शप्रयुक्त
त्वाभावादिति। तथा चेति। ज्ञाप्यमानस्य निष्ठस्तत्साध्यव्याप्तिविरहस्तत्साध्यकानुमितिप्रतिबन्धकः विरोधिपरामर्शकालीनतत्साध्यकानुमित्यनु
त्पादकत्वादिति। तथा च विरोधिभूतो यो व्याप्त्यव्याप्यत्वपरामर्शस्तत्कालीननिर्वर्तितानुमित्यनुत्पादकत्वेन ज्ञाप्यमानस्य पाषाणमयत्वनिष्ठव्याप्त्या
दिविरहस्य प्रतिबन्धकत्वं तु न कृत्स्नप्रतीत्यर्थः। दोषत्वं प्रतिबन्धकत्वं तेन ज्ञाप्यमान इति। तेन विरोधिपरामर्शेन सल्लिङ्गपरामर्शीयव्याप्तिवि-
शिष्टलिङ्गविशिष्टपक्षनिष्ठविषयतानिरूपितसाध्याभावव्याप्याद्यवच्छिन्नविषयतात्वेन लिङ्गेन तादृशव्याप्यत्वाभावपक्षधर्मताभावान्यतरवदिति वा ता
दृशविषयतात्वेन वा तादृशान्यतरवत्त्वं साधनीयं सल्लिङ्गपरामर्शस्य विशेषणात्तयोपयोगः एवमसल्लिङ्गपरामर्शेऽपि बोध्यं। व्याप्त्यादिविरहस्याप्रति
बन्धकत्वं कुत इत्याकाङ्क्षायां तस्य ज्ञाव स्त्वित्यनेन भवदभिमतप्रतिबन्धकस्याप्यत्वमेव प्रतिपाद्यते। हेतुनिष्ठव्याप्त्यादिविरहस्यैव विरोधित्वात्। ज्ञा
प्यमानः स्वनिष्ठज्ञायमानव्यभिचारप्रतिबन्धकतामत इव हेत्ववगाहिज्ञानविषयव्याप्त्यादिविरहस्य विरोधित्वोपगमेऽपि हेतौ व्याप्तिज्ञानकाले तेन

सत्त्वं बोध्यं। उपस्थापयतीति। उपस्थितिपदस्य स्वरूपार्थकत्वमात्रं व्यावृत्त। विरोधीति। इयं शंकेति। प्रवृत्तिनिमित्तस्य बलत्सामान्यघटितत्वया भाषादिबलवत्त्वे
ग्राह्यामत्याख्येयतया। तत्स्वत्त्वाबाधत इति व्याप्तिप्रकारिका अतएव व्याप्तिपक्षधर्मतारूपबलवत्विशेषणनिवेशस्य समाधास्यते। परास्तेति। एतच्छंकाग्रंथे विरोधिवाक्य
मात्रस्येति भागपदेन समाधेयं। प्रतिरोधेति। परार्थानुमात्कार्यानुत्पादेत्यर्थः अनाप्तेति। तत्तयाऽनिश्चीयमानविरोधिबोधकवाक्यत्वानघटितसामग्रीत्वेन प्र
तिबंधकत्वाभावानुमानोच्छेदकत्वात्तन्निश्चयस्य हेतुत्वं इति भावः एवमाभासत्वेनानिश्चीयमानसाध्यसिद्ध्योपयिकसमानकालीनसाध्यविरोध्युपस्थापन
समर्थमानप्रतिरुद्धकार्यकत्वं लक्षणवाक्यार्थः वह्निव्याप्यधूमवत्तापरामर्शे सति विरोधिबोधकवाक्ये अनाप्तोक्तत्वनिश्चयदशायां साध्यविरोध्युपस्था
पनासामर्थ्याद्यथा धूमेन सत्प्रतिपक्षितत्वं तथैव समानबलत्वाभावात् पाषाणमयत्वादेरपीति हृदयं। नोचेदिति। निश्चितप्रामाण्यकेन विरोधिबोधकाग
मेन बाधः। विरोधिनिश्चयजननरूपबाधैकदेशविरोधितायां षष्ठ्यर्थान्वयः। विरोधीति। पक्षे साध्यं नास्तीति निश्चयेन। तथा च परस्परकार्यप्रतिरोधाभा
वाऽनंतदा सत्प्रतिपक्षतापत्तेः तत्त्वस्य प्रतिरुद्धकार्यकत्वरूपत्वादिति भावः। इष्टापत्तिर्हि प्रतिरोधकत्वे क्वाचित्कत्वप्रयुक्ताने सत्तु सार्वत्रिकत्वे इति। सानपु
रु स्यात्। मते गृह्यमाणेति। अनिश्चीयमानेत्यर्थः। विशेषः आभासत्वमनाभासत्वं च सर्वेणापत्तिपरिहाराय विरोधिवाक्ये आभासत्वानाभासत्वयोः
निश्चयदशायां प्रसिध्यैवेति भावः। ननु तन्मात्राभासत्वादेः कुतोऽनिश्चय इत्यत आह। अनुमानादिति। अनुमानपदं साध्यतदभावव्याप्तकमानपरं पश्चात्तो
ह्यानुमानस्येति। न्यूनबलत्वं अनाप्तोक्तत्वं अधिकबलत्वमाप्तोक्तत्वं मन्त्रस्थस्य तद्रहितस्येति रूपणात्। निरूपणे प्रमाणत्वेन तन्निश्चयोपगमे। अनुमानेनेति। वादिप्रतिवाद्य
न्यतरस्य साध्यवत्तानिश्चायकलिंगोपन्यासे चेष्टयर्थादिःत्यर्थः।। मस्तु ध्वतां [illegible]यामेष्वपि तन्निश्चायकप्रमाणांतरसत्त्वादिति मनसि कृत्वाह। परार्थस्थले।

१ ग्राह्यत्वाभासत्वं अर्थात्त्वेनोक्तं । अनाभासत्वमात्र्योक्तं एतच्च न्यूनाधिकत्वभावनिराकरणायोक्तं । न चानुमाने आभासत्वं प्रमत्वं अना
भासत्वं प्रमात्वं अनयोः संदेहे प्रतिरोधानुपपत्तिरिति वाच्यं । तत्र तदुपन्यासस्य प्रकृते तात्पर्यात् विवादेति । वादिदूषणान्यतरप्रतिभैस्य स्य
स्यापि प्रतिवादित्वापत्तेरित्यर्थः एवकारश्चानिष्टप्रतिरोधस्यहेतोपि प्रतिरोधकताभावार्थः । विरोधीति मूले मात्रपदेकारणान्तरराहित्यताभा
र्थ । अनुपपत्तेति । प्रमसाध्याभावप्रमापक प्रत्यक्षशब्देवेत्युपन्यासस्यानुपपत्तत्वादित्यर्थः । तदुपन्यासस्य पक्षे साध्याभावप्रमाप
कत्वांशेनास्तीतिनिवाक्यस्य लिंगेति । लिंगस्यापक्षेन्त दुपन्यासस्यहेतुतावच्छेदकनिश्चयाभावाधीरितसामग्रीमात्रस्य परामर्शमात्र
स्य वा प्रतिबंधकत्वेतिन कश्चिद्दोषः । तत्र साध्याभावप्रमापकत्वांशविषयः पक्ष इत्याकारक तदुपन्यासेन परस्य तादृशत्वांशत्वेन पक्षे
साध्यं नास्तीति ग्राह्यत्वेनापि आनुपूर्वीविशेषप्रकारेण तदज्ञानानंतरं विरोधिबोध इति दीधितिकृतो । तादृशांशत्वेन ज्ञानस्यावि
रोधिबोधकत्वमात्रं थोक्त दूषणदाने प्रसंगतमिति तेषां तदभिमानस्य पंनिराकरोति । इदमिति । इत्याकारकेति । इत्याकारको दा
वनस्यैवत्वांशत्वमानोपन्यासरूपत्वादित्यर्थः । न चेति । श्रमेकं तत्रमिति भावः । विरोधिप्रज्ञानसामग्रीरिति मूले तथा च श्राणएव न चैव्या
दिकमवतारयति । विरोधीति । विघटकत्वेनावधारणादित्यस्य विघटकतस्य दुर्वारत्वादित्यर्थः । असमग्रेति । तादृशप्रयोजकस्य व्याचिकत्वप्रका
रताया अवच्छेदकावच्छेदेनोत्तरकोस्यवगाहिनोपि संशयतया तआर्तनाप्यत्र । सामग्र्येतरस्य व्याप्यत्वान्वयिनिष्टत्वं षष्ठ्यर्थः । ज्ञानत्वप्रयोजकेति । १

इत्यादिसामग्रीविरहविशिष्टत्वं तदभावसामान्यपदं। विरोधसंबंधेनेति। सांसर्गिकविषयताया अपि प्रतिबध्यतावच्छेदकत्वमिति। विशेषदर्श
नप्रतिबंधकाभावसत्वकालेऽनुपपद्यते। प्रत्यक्षात्मकेति। संशयसमुच्चयभिन्नत्वेनेनेष्टापत्तिः। सत्प्रतिपक्षे संशयपकत्वस्य न दूषकता बीजत्वं संभव
तीत्याशंकते। अथेति। नाविरोधिमहत्वमिति। समुच्चयात्मककोटिद्वयनिश्चये इष्टापत्तिवारणाय। न किंचिद्बाधकमिति। एवं चोक्तस्थलेऽपि एतादृशवि
षयतायोगात्संशयोत्पत्त्या न प्रागुक्तप्रतिबध्यप्रतिबंधकभावाव्याप्तकतेति भावः। कोटितावच्छेति। वक्ष्यमाणप्रतिबध्यप्रतिबंधकभावकल्पना
गौरवं चेत्तन्मतेऽपूर्वमुखलाभदोषायेति बोध्यं। ताद्रूप्यमात्रेणातिरिक्तविषयतानंगीकारादाह तत्त्वेवेति। तत्समाजस्यैव विषयितयोरवच्छेद्यावच्छेद
दकभावप्रयोजकत्वोपगमे बाधकं नास्तीति। ताद्रूप्येति। विरोधभासकसामग्रीमनपेक्ष्य तत्समाजस्य तत्प्रयोजकत्वे समुच्चयेऽपि तादृशविषयितावि
शेषापत्तिः तमपेक्ष्य तस्य तथात्वे विरोधानवगाहिज्ञाने तदनुपपत्तिरित्यर्थः। अनपेक्ष्येत्यंतं चानुमितेर्विरोधानवगाहित्वे संशयत्वोपपत्तिप्र
दर्शनाय। समवहितयोरिति। तद्रूपसमवधाने समुच्चयरूपानुमितिरितिसूचनाय। निश्चयत्वस्य तत्कोटिविषयतानवच्छिन्नान्यकोटिवि
षयकत्वस्य अनुवर्जनीयत्वादिति। अन्यथा विरोधिकोटिद्वयानुमितिसामग्र्योः प्रतिबंधकताकल्पने गौरवापत्तिरिति भावः। विशेषदर्शनघ
टितेति। धर्मिद्वयसन्निकर्षघटितत्वेन अन्यथापि अनन्तत्वापत्तेः। निर्णयत्वेति। समाजस्य फलतावच्छेदकत्वे निर्णयत्वेन संस्कारहेतुत्वमप्यवत्
सानत्वेन तत्पूर्वत्वे संशयात् संस्कारोत्पत्त्या संशयात्मकस्मरणापत्तेरित्यर्थः। नियतत्वबाधकेति। ज्ञानानां चापि। तावत्तापि। निश्चयत्वेन कारण

स्योपगमेऽपि तादृशप्रतिबध्यमतिबन्धकाभावस्याभावात्तन्निश्चयत्वेन कारणत्वं व्यर्थमेव। ह्रदो वह्निमानित्य
१० विरोधितासंभवः जलमयत्वांशे निधर्मितावच्छेदकत्वादतो व्याचष्टे ह्रद इत्यादीति जलमयत्वादेरिति
स्तदभाववद्वृत्तित्वरूपव्याप्यवगाहिपरामर्शस्य न दशायां विरोधावगाहित्वात्। वस्तुगत्या [illegible]
यं वह्निमानित्यनुमितेरेवानुत्पाद इत्यतो विरोधानवगाहीति। विरोधविशिष्टवह्न्यभावविषयकत्वेन प्र
तिबन्धकमिति। परामर्शे विरोधाभाने प्रथमं दूषणं तन्मतानुपगमेऽपि द्वितीयं विरोधस्योपलक्ष
णत्वे ताद्रूप्यवह्निव्याप्यविषयकपरामर्शाभ्यामनुमित्युत्पत्तौ बाधकाभावेऽपि ज्ञेयः। निराकरोति। तथ
त्वे तत्प्रसङ्गात् ह्रद इत्यादीति विरोधदर्शनोत्तरं दोषमा[illegible] प्रतिबन्धकं। विरोधदर्शनमा